

Markus Hilander

Semiotiikka kuvien maantieteellisen tulkinnan mahdollisuutena

Vuonna 2008 katsoin YouTube-videopalvelussa Susan Boylen esityksen britannialaisessa The X Factor -laulukilpailuohjelmassa. Tuolloin videota oli katsottu noin 12 miljoonaa kertaa. Aloin merkitä muistiin videon latauskerrat viikon välein. Ehdin seurata katselukertojen kehitystä vuoden päivät, jonka jälkeen video poistettiin YouTubea latauskertojen yltyessä melkein sataan miljoonaan. Nyt viisi vuotta myöhemmin miljoonien katselukertojen sijaan puhutaan *miljardeista* katselukerroista; esimerkiksi yhdysvaltalaisen Justin Bieberin musiikkivideoita on katsottu yhteensä jo yli kolme miljardia kertaa. Musiikkivideot ja niiden katsominen älypuhelimilla ovat esimerkkejä siitä, miten luettavat ja tulkittavat tekstit eivät koostu pelkästä kirjoituksesta, vaan ovat multimodaalisia esityksiä sekoittaen ääntä, puhetta ja kuvia, roolipelien yhteydessä myös liikettä. Älypuhelimet jopa suunnitellaan niin, että niillä voi jatkaa videon katsomista samalla, kun kirjoittaa vastausta saapuneeseen tekstiviestiin. Koulun ulkopuolista lukutaitoa luonnehtiinkin tällä hetkellä erilaisten tekstielementtien käyttö ja sekoittuminen (Kupiainen & Sintonen 2009: 69). Vaikka Susan Boylen kohdalla kyseessä oli yksi video ja Justin Bieberin kohdalla hänen kaikki YouTube-videossa, pelkäämään katselukertojen määrät kertovat siitä, miten tieto on sosiaalisessa mediassa vain muutaman hiiren näpäytyksen päässä. Tiedon hankinnan sijaan olennaista onkin sen valikointi ja jäsentäminen (Valtaoja 2011: 79). Millaisilla työvälineillä ryhtyä siis jäsentämään mediassa esiintyvien kuvien välittämää tietoa maailmasta?

Kuviin liittyvä sitkeä myytti on niiden vaaliminen itsestäänselvyyksinä, objektiivisina esityksinä, joilla voidaan tallentaa maailmaa sellaisena kuin se on. Tällaista ”totuudellista kuvaa maailmasta” vahvistavat niin kuvien lataaminen Facebookiin kuin esimerkiksi San Andreasin siirroksen tarkasteleminen Google Earth -palvelulla. Google on onnistunut julkaisemaan kartan jopa Pohjois-Koreasta nimenomaan yksityishenkilöiden lataamien kuvien ansiosta. Kuten Reijo Kupiainen ja Sara Sintonen (2009: 104) osuvasti toteavat, ”*kuvat eivät presentoi vaan re-presentoivat maailmaa*”. Maailma esitetään kuvissa aina tiettyjen valintojen ja näkökulmien kautta; kuva on vain otajansa tulkinta maailmasta. Samalla he toteavat, että kouluopetuksen

avaaminen edellä mainitsemiäni esimerkkien, eli media- ja populaarikulttuurin suuntaan, tuo mukanaan uudenlaisia lukutapoja. Miten siis voimme tulla tietoisiksi prosesseista, joiden kautta kuvien merkitykset muodostuvat ennen kuin lataamme niitä sosiaaliseen mediaan muiden katsottaviksi?

Vastaukseksi tarjoan semiotiikkaa, tieteenalaa, joka usein määritellään yksinkertaisesti merkkien tutkimiseksi (*the study of signs*). Määritelmä ei kuitenkaan ole kovin seikkaperäinen, vaan päinvastoin jopa hieman harhaanjohtava. Helsingin yliopiston semiotiikan professori Ahti-Veikko Pietarinen (2011) määrittelee semiotiikan mieluummin ”*merkityksen, päättelyn ja tulkinnan tieteenä*”. Parhaimmillaan semiotiikka tarjoaa uusia lähestymistapoja myös kuvatulkintaan. Jo yli kymmenen vuotta sitten julkaistussa Opetusministeriön (2000: 21) muistiossa todetaan, että ”[v]isuaalisen lukutaidon käsite johtaa semiotiikan alueen problematiikkaan”. Tästä huolimatta *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa* (2004) semiotiikkaa ei mainita lainkaan ja lukiokoulutuksen opetussuunnitelmassa (Lukion... 2003) se mainitaan vain kerran kuvataiteen yhteydessä. Lukion maantieteen opetussuunnitelmassa valokuvat mainitaan vain kerran (Lukion... 2003). Miksi semiotiikka ei sisälly opetussuunnitelmiin? Miksi medianlukutaidosta ei tullut omaa oppiainettaan? Vastaavanlaista vieroksuva suhtautumista olen kokenut tehdessäni tutkimustani ja soveltaessani valokuvan semioottista tulkintaa maantieteen kouluopetukseen. Pohdin, johtuuko tämä semiotiikan pinnallisesta käytöstä. Kulttuurintutkimuksessa (*cultural studies*) hyödynnetään paljon semioottista lähestymistapaa ilman, että tutkimuksissa viitataan semiotiikkoihin tai heidän luomiinsa käsitteisiin. Tästä ongelmasta myös semiootikot ovat tietoisia. Jos tutkimuksessa puolestaan mainitaan esimerkiksi varhaiset semiootikot, strukturalisti Ferdinand de Saussure (ks. esim. Hénault 2010: 101–117) ja pragmatisti Charles Sanders Peirce (ks. esim. Merrell 2001: 28–39), heidän ajatuksensa esitetään usein virheellisesti. Tältä on kuitenkin vaikea välttyä, kun heidän kielitiedettä koskevia teorioitaan sovelletaan esimerkiksi visuaalisten järjestysten tulkintaan. Pinnallisen semiotiikan (”*soft semiotics*”) tekeminen tuntuu siis väistämättömältä.

Pinnallisesta semiotiikasta ei voida puhua Ulla Oksasen (2012) väitöstutkimuksen yhteydessä. Hän on tehnyt yksityiskohtaisen analyysityön lukioikäisten nuorten piirustuksista käyttäen pragmaattisen ja sosiaalisemiotiikan käsitteistöjä. Käytännön sovelluksia opettamiseen ja oppimiseen on hänen tutkimuksestaan kuitenkin vaikea hahmottaa. Edellisen kappaleen alussa antamani lyhyen määritelmän rinnalla yhtä tunnettu luonnehdinta semiotiikasta kuuluukin seuraavasti: ”*Semiotics tells us things we already know in a language we will never understand*” (Seiter 1992: 23). Vaikuttaa siis siltä, että semiotiikassa on kaksi ääripäätä: joko merkitykset puretaan pinnallisella, banaalilla tavalla (*behaviorization of meaning*; eli esimerkiksi nähtyäni mainoksen käyn ostamassa tuotteen kaupasta) tai purku peitetään sanamagiaan. Näiden ääripäiden sijaan vastaus kysymykseen, mitä ja missä semiotiikka on, löytyy tutkimuksissa käytetyistä teorioista, menetelmistä ja saaduista tuloksista. Haasteena on, että kuhunkin tilanteeseen sopivan ”työkalupakin” valinnasta vastaa semiotikko itse (Tarasti 2000: 192–193). Toisaalta tämä antaa mahdollisuuden semiotiikan käyttöön myös maantieteessä, erityisesti siksi, että muista tieteenaloista poiketen semiotiikka ei tee eroa ihmis- ja luonnontieteiden välillä.

Tekstini alkupuolella mainitsin, että kuva on ottajansa tulkinta maailmasta. Tämän takia katsojan on mahdotonta päästä käsiksi täysin samoihin merkityksiin. Peirce (ks. esim. Nöth 1995: 43–44) muotoilee tämän toteamalla, että merkki itsessään pitää sisällään myös ”tulkinteen” eli esimerkiksi mielikuvan tai tunteen, jonka kyseinen merkki katsojassa synnyttää. Vaikka kaksi ihmistä katsoo samaa kuvaa, kumpikin heistä tulkitsee sitä omalla merkkinään. Kuvan merkitykset eivät siis odota löytäjänsä, vaan syntyvät vasta, kun kuvaa tulkitaan. Katsojalle kuva on miltei kuin tyhjä taulu, jonka hän täyttää omilla kokemuksillaan ja tiedoillaan, eli semiotiikan kielellä omilla *konnotaatioillaan*. Siksi olen kiinnostunut tavoista, joilla kuvaan tarttuu merkityksiä sen kehysten ulkopuolelta.

Hyvänä esimerkkinä tällaisesta *metonymiasta* on Viking Linen mainos, jonka pelkistä kirjaimista ”NG LI” ymmärrämme sen viittaavan kyseiseen varustamoon. Lisäksi nämä neljä kirjainta synnyttävät meissä metonymisesti mielikuvia ruotsinristeilystä buffet-pöytineen. Facebookin valokuvaalbumeihin ladataan pääsääntöisesti vain onnistuneita otoksia, joista pienempiä alueita rajaamalla tehdään uusia profiilikuvia. Manipuloimme siis maailmaa, jota pyrimme kuitenkin paradoksaalisesti esittämään objektiivisesti kuviemme välityk-

sellä. Jos mainosten kohdalla merkitykset redusoituvat käyttäytymiseen, Facebookin kohdalla ne redusoituvat narsistiseen katseeseen (Knuutila 2007: 41). Toisin sanoen olemme kaikki mestareita kuvien rajaamisessa, mikä korostaa metonymian merkitystä. Mihin kuvan tekijä on kuvaan päätyneillä elementeillä halunnut viitata? Miten katsoja ymmärtää nämä intertekstuaaliset viittaukset? Mitä kuvaaja on rajannut kuvan ulkopuolelle? Millaisilla yksilöllisillä ja kulttuurisilla konnotaatioilla katsoja täydentää valokuvan ulkopuolisen, niin kutsutun ”sokean kentän” (Knuutila 2007: 49)? Yllättäen se, mitä emme näe kuvassa, määrittää näkemämme kuvan merkitykset. Valokuvan erilaiset, tässä yhteydessä erityisesti subjektiiviset tulkinnat, selittyvät ”sokean kentän” avulla; kaksi ihmistä tulkitsee samaa kuvaa eri merkkeinä, koska he liittävät kuvaan ja siten sen tulkintaan jotakin omista kokemuksistaan, kulttuurisesta tietämyksestään ja myös sosiaalisista suhteistaan. Kumpikaan tulkinnoista ei ole toista oikeutetumpi, vaan molemmat ovat arvokkaita. Oma tulkinta tulee kuitenkin perustella. Janne Seppäsen (2008: 16) mukaan visuaalisessa lukutaidossa on kyse nimenomaan *perusteltujen tulkintojen tekemisestä* – aivan kuten maantieteen kouluopetuksen tulee rohkaista nuoria perusteltujen mielipiteiden esittämiseen (Lukion... 2003: 138).

Lähteet

- Hénault, Anne (2010). The Saussurean heritage. Teoksessa Copley, Paul (toim.) *The Routledge companion to semiotics*. Routledge, Abingdon, 101–117.
- Knuutila, Sirkka (2007). Barthes ja punctumin peitetty mieli. Teoksessa Veivo, Harri (toim.) *Vastarinta resistanssi. Konfliktit, vastustus ja sota semiotiikan tutkimuskohteina*. Palmenia & Yliopistopaino, Helsinki, 33–53.
- Kupiainen, Reijo & Sintonen, Sara (2009). *Medialukutaidot. Osallisuus. Mediakasvatus*. Palmenia & Yliopistopaino, Helsinki.
- Lukion opetus suunnitelman perusteet (2003). 10.2.2013, http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetus suunnitelmi en_ja_tutkintojen_perusteet/lukiokoulutus
- Merrell, Floyd (2001). Charles Sanders Peirce’s concept of the sign. Teoksessa Copley, Paul (toim.) *The Routledge companion to semiotics and linguistics*. Routledge, London, 28–39.
- Nöth, Winfried (1995). *Handbook of semiotics*. Indiana University Press, Bloomington.
- Oksanen, Ulla (2012). *Merkkejä tietoyhteiskunnan maise- masta vuonna 2015. Näkökulmia käytäntöperustaisen semiotiikan teoriaan ja metodologiaan sekä lukiolaisten piirrosten tulkintaan*. 10.2.2013, <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/33134>
- Opetusministeriö (2000). *Suomi (o)saa lukea. Tietoyhteiskunnan lukutaidot -työryhmän linjaukset*. 10.2.2013, <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkai>

sut/2000/liitteet/opm_561_lukutaidot.pdf?lang=fi
Perusopetuksen opetus suunnitelman perusteet (2004). 22.3.2013, http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetus suunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/perusopetus
 Pietarinen, Ahti-Veikko (2011). *Johdatusta semiotiikkaan*. 10.2.2013, <http://www.helsinki.fi/~pietarin/courses/Luennot%201-12%20Johdatusta%20semiotiikkaan-2011.pdf>
 Seiter, Ellen (1992). *Semiotics, structuralism and television*.

Teoksessa Allen, Robert (toim.) *Channels of discourse reassembled. Television and contemporary criticism*. Routledge, London, 23–51.
 Seppänen, Janne (2008). *Katseen voima*. Gummerus, Jyväskylä.
 Tarasti, Eero (2000). *Existential semiotics*. Indiana University Press, Bloomington.
 Valtaja, Esko (2011). Laskukoneesta viisaukoneeseen. *Tietokone* 16:3, 79.

Katri Gadd

Katulapset maantieteellisen tiedon tuottajina

Olen tutkinut katulapsia ja heidän elinolojaan eteläbrasilialaisessa Pelotaksen kaupungissa vuodesta 2007. Kenttätutkimusta tehdessäni olen huomannut, että jos tavoitteena on ymmärtää lasten kokemusmaailmaa ja käyttäytymistä, lasten täytyy saada tuottaa tietoa heille itselleen sopivimmalla tavalla ja hetkellä. Tavanomaiset metodit, kuten haastattelu ja havainnointi, ovat oleellinen osa etnografista tutkimustani. Olen kuitenkin räätälöinyt nämä metodit sopimaan katuelämän olosuhteisiin, joita minun oli alussa mahdotonta ymmärtää.

Varsinkin alkuvaiheessa haastattelin lapsia kysymyksillä, jotka olivat muodostuneet oman maailmankuvani ja tilakäsitykseni perusteella. Havainnointia on hyvä käyttää apuna pohdittaessa mielekkäitä haastattelukysymyksiä, mutta tutkija havainnoi tilaa omista lähtökohdistaan käsin. Siksi tutkijan olisikin havainnoissaan keskittyvä *lapseen tilassa*. Havainnoinnin ei pidä siis keskittyä pelkkään tilaan, jossa lapsi toimii, vaan myös itse toimintaan tilassa. Yksi mahdollisuus on seurata, mihin lapsi katsoo ja miten hänen kehonsa reagoi (esimerkiksi iho nousee kananlihalle tai lihakset jännittyvät) eri tilanteissa. Tämän jälkeen on selvitettävä miksi näin tapahtuu. Katulapsen katse havaitsee ympäristössä eri asioita kuin aikuisen länsimaalaisen katse. Katulapsen tilassa on esimerkiksi sekä turvallisia että vaarallisia varjoja. Eräs 14-vuotias poika kuvaili asiaa näin: ”*Turvallinen varjo on sellainen, johon aurinko ei paista, mutta jotkut silmät näkevät. Vaaralliseen varjoon aurinko ei paista, mutteivät myöskään silmät näe. Siellä tapahtuu pahoja asioita.*” Tällä poika viittasi pahoinepitelyihin, jotka tapahtuvat usein katseilta piilossa, vaarallisissa varjoissa. Turvallisiin varjoihin hakeudutaan nukkumaan, suojaan paahtavalta auringolta.

Havainnoissaani lapsia huomasin heidän reagoivan paikkoihin, kohtaamisiin ja tapahtumiin vahvasti kehollaan. Toisen 14-vuotiaan pojan iho

nousi kesken haastattelun kananlihalle. Kysyin hetken päästä, mistä tämä oli johtunut ja oliko hänelle kenties tullut kylmä. Poika näytti kauempana olevaa miestä ja kertoi tämän raiskanneen ja tappaneen pienen tytön huumevelkojen takia. Tästä syystä poika oli reagoinut ihollaan kohtaamiseen, vaikka ilme pysyikin normaalina.

Valtasuhteita ilmennetään kadulla vahvasti kehon kielellä. Pään painaminen alas, katse, hartioiden asento ja esimerkiksi selän kääntäminen kertovat kohtaustilanteesta siitä kummalla on enemmän valtaa. Ne kertovat myös paljon ihmisen aikeista ja hänen käsityksistään kohtaamastaan toisesta ihmisestä. Joskus tämä lähes näkymätön vallankäyttö määrittää sitä, miten tila on jaettu ja missä lapsi tai nuori voi liikkua. Nämä havainnot antavat hyvän ohjenuoran keskusteluille ja haastatteluille.

Mielestäni tilaa ei voi havainnoida ja kuvata erillään katulasten elämäntilanteista. Ei ole mielekkästä kuvailla tilaa ensin ”sellaisenaan” ja sen jälkeen haastatella katulasta hänen kokemuksistaan tilassa. Katulapsi ja tutkija eivät koe tilaa samalla tavalla. Huomion kiinnittäminen kehoon, ilmeisiin ja katseisiin ovat auttaneet minua ymmärtämään katulasten tilaa, ”heidän tilaansa”, kuten he katua kutsuvat. Tämä kokemuksen kautta kertynyt ymmärrys on myös ohjannut minut esittämään mielekkämpiä haastattelukysymyksiä.

Pelotaksessa lastensuojeluviranomaiset ovat pyrkineet parantamaan katulasten olosuhteita ja mahdollisuuksia, joskin varsin laihoihin tuloksiin. Oman käsitykseni mukaan mitättömät tulokset perustuvat osin siihen, että kaupungin katulapsille suoma apu suunnitellaan irrallaan lasten elämästä. Lapsia on esimerkiksi viety takaisin kotiin vastoin heidän tahtoaan. Tämä on saattanut lapset joskus suoraan vaaraan. Jotkut harrastusmahdollisuudet ovat puolestaan vain koulua käyvien lasten ulot-

